

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930: 929.6 (477) Україна

А. В. Рудюк

СИМВОЛІКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА МУНІЦИПАЛЬНОЇ ГЕРАЛЬДИКИ: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті досліджується символіка населених пунктів та територіальних утворень. Проаналізовано комплекс історіографічних праць, які подають ретроспективний погляд на розуміння розвитку сучасної територіальної та муніципальної геральдики. Метою роботи є спроба впорядкування значного історіографічного матеріалу та визначення перспектив для подальших геральдичних досліджень. Акцентується увага на застосуванні різнопланових методик, зокрема залученні розробок суміжних дисциплін гуманітарного циклу. Сучасна українська міська та територіальна геральдика виглядає як певний комплекс світоглядних впливів та нашарувань, що ввібрали в себе сюжети та символи різних історичних епох, географічних регіонів та культур. Визначено, що територія України лежить в порубіжній зоні між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем, що вплинуло на розвиток геральдики. В перипетії складних культурних впливів українці зуміли виробити свої неповторні образи наповненими глибоким змістом.

Ключові слова: герб, геральдика, символ, світогляд, знак, зображення.

Тематика сучасних геральдичних студій в Україні є досить широкою: від дослідження конкретного історичного знаку на гербі до аналізу цілих символічних груп та систем. За для впорядкування значного масиву фактологічного та історіографічного матеріалу

доцільно звернутися до систематизації, яку пропонує геральдична наука.

В історичній літературі склалася доволі стала система поділу фігур, що наносяться на герб. Відповідно до загальноприйнятої схеми, фігури поділяються на геральдичні та негеральдичні. Геральдичні в свою чергу мають поділ на основні та другорядні (або почесні та прості), вони мають доволі сталий вигляд та правила зображення.

Негеральдичні фігури також поділяються на кілька окремих груп за умовними ознаками: природні, штучні та фантастичні [12, с. 38]. Умовний поділ спричинений тим, що деякі зображення можуть мати певні риси різних груп. Подібний розподіл є не завжди прийнятним, особливо якщо це стосується розгалуженої системи геральдичних знаків поселень та територій. Негеральдичні фігури є більш інформативними порівняно з геральдичними, адже останні в своїй більшості мають форму простих чи складних геометричних фігур. Що стосується негеральдичних зображень, вони є більш довільними при нанесенні та трактуванні, а від так мають і глибший символічний та зображальний зміст.

Аналізуючи символи сучасних зображень на муніципальних та територіальних гербах, пропонуємо дещо роз-

ширити загальноприйнятий поділ негеральдичних фігур, а саме включити в систему поділу та упорядкування знаки, які притаманні саме таким видам гербових зображень:

- Природні фігури:
 - зображення тварин (фауна);
 - зображення рослин (флора);
 - антропоморфні зображення (зображення людей (частин людських тіл): реальні, легендарні, символічні);
 - астральна символіка (сонце, зорі та ін.);
 - зображення інших природних об'єктів (гори, ріки та ін.);
 - Штучні фігури:
 - споруди (оборонні, цивільні, культурі);
 - предмети побуту (народного, промислового);
 - зброя, клейноди та інші військово-атрибути;
 - елементи орнаменталістики;
 - Релігійна символіка:
 - патронажна символи (зображення святих-покровителів);
 - християнські символи: хрест, півмісяць;
 - Шляхетська символіка;
 - «Гласні» («промовисті») герби;
 - Зображення фантастичних істот;

Представлена схема не є усталеною, це лише спроба упорядкувати величезний масив різноманітних зображень, присутніх на гербах. Водночас схема є компромісною та умовною, тобто включає в себе різні підходи до поділу фігур. В історіографії зустрічаються думки стосовно поділу негеральдичних фігур, де за основу взято не саме зображення, а змістовне наповнення. Прикладом може слугувати цілий комплекс релігійної символіки, яка, на думку Є. Максименко включає в себе зображення хрестів, християнських святих, культових споруд чи їх частин [14, с. 166-170]. Українська геральдика включає в себе чимало сим-

волів, які могли втратити першопочаткове значення і набути нового, в цьому і може полягати проблема інтерпретації та віднесення зображень до тієї чи іншої групи.

З історіографічної точки зору кожна з представлених груп гербів вивчена нерівномірно. Дослідники частіше звертали увагу на яскраві символи, що мають глибинну структуру, історію, оповиті легендами.

Загальний комплекс природних зображень на гербах є одним із найдавніших. Природні фігури зручними для ідентифікації з-поміж інших зображень через їх різноманітність, форму та смислове наповнення. Часто появу відповідних символів пов'язують з давніми тотемічними уявленнями, які пізніше трансформувалися у символ-образ. Подібна трансформація розкриваються у дослідженнях українського бестіарію (звірослову, своєрідного жанру середньовічної літератури) О. Сліпущо. У роботі присвяченій національному українському характеру, суспільній моралі і духовності автор наводить наступну схему трансформації образу: архетип-міф-символ-емблема [24, с. 9]. Дослідження світоглядних образів в мисленні людини пов'язане з міждисциплінарним підходом, що вимагає літературознавчих, міфологічних, фольклористичних та геральдичних підступів [3, с. 50-58].

Причини поширення тваринних знаків в геральдиці можуть ховатися у певному мотиві перетворення, символічної метаморфози у світі природи і перенесення характерних рис з тваринного на людський світ, і навпаки. Як відзначає Я. Іщенко, зображення диких тварин відповідали притаманним їм природним якостям, тобто свідчили про силу, могутність, пильність, рішучість, а то й шляхетність. А от свійські тварини, образи яких потрапили до гербів, часто символізува-

ли готовність прислужитися людям, або ж відображали напрям господарських занять громади чи вказували на значну поширеність тварин у регіоні. Серед найбільш поширених зображень тварин можна зустріти лева, вовка, ведмедя, оленя, козла, бобра, білку, ховраха; серед птахів – орла, сокола, лебедя, журавля, голуба, галку, деякі види риб, плазунів та комах [11, с. 80-95]. На сьогодні більше 90 гербів міст уміщують зображення тваринного світу, що підтверджує певну зацікавленість в цих образах у творців емблем.

Зображення тварин можна зустріти не тільки на територіальних та міських гербах, чимала їх кількість на офіційних символах держав. Науково-популярна праця біолога за фахом К.Г. Наріжного [16] розкриває зміст емблем багатьох держав, які обрали для себе символіку світу природи.

Рослинна символіка на гербах має схоже походження із тваринною, її витоки сягають початку використання самих міських гербів. Звичним мотивом зображення рослинної символіки є відображення традиційних землеробських та ремісничих занять та промислів, що були поширені в практиці городян. Наприклад, практика зображень винограду (лози, грона, листя) прийшла із країн Середземномор'я, Чорномор'я та Близького Сходу. Проте, говорячи про витоки емблем із зображенням флори, не варто вказувати лише на копіювання закордонних традицій. Поява гербів у Європі та східнослов'янських землях звичайно мають загальні закономірності, та все ж особливий відбиток на їх знакові системі справили певні відмінності, зумовлені специфікою та своєрідністю історичного розвитку земель [10, с. 384-397].

При створенні гербів використовують різні рослини: як цілісно, так і їх частини (листя, плоди, квіти). Деревя

зображуються із яскравими ознаками свого виду. Деревя можуть бути зображені повністю, тобто від коренів до верхівки, і в таких випадках називаються «вирвані» (особливо частий і почесний вид зображення дерев в гербах), або частинами – стовбур повністю з листям і плодами, стовбур без листків, стовбур без гілок або частково зрубаний, гілки окремо, пеньки з корінням або без нього. Кожне з цих зображень має своє значення.

Листя дерев, зображене окремо, має велике значення в емблематиці, оскільки воно краще, ніж ціле дерево, може конкретно вказати на його видову приналежність, отже влучніше розкрити зміст емблеми [19, с. 140].

В територіальних та муніципальних гербах знайшли своє відображення дерева (береза, бук, вишня, сосна, дуб), виноград (листя, грона, лоза), горіхи, кукурудза, навіть екзотичні – пальма та маслина, або просто – зелена трава [10, с. 384-397].

Особливу роль у групі рослин, які також поділяються на умовні символи за біологічною ознакою, займають злакові. В основному це зображення пшениці, жита, ячменю, овес та рису. Одним з перших на подібні зображення та їх специфіку звернув увагу М. Стародубцев [25, с. 272-286]. Автор вперше у вітчизняній геральдиці здійснив спробу дослідити особливості передачі в гербах зображення злакових рослин, які досить часто можна зустріти на гербах поселень та регіонів, які спеціалізуються на сільському господарстві та вирощуванні подібних рослин.

Передача ідей в алегоричній формі спричинює появу на гербах чудернацьких знаків, деякі з яких мають легендарне походження, або історичний ґрунт. Серед найбільш поширених мотивів у зображенні людей на гербах можна виділити декілька: козак із самопалом (видозмінені форми герба

Війська Запорозького), вершник на коні (подібний до історичного гербу «Погоня»), зображення легендарних, або історичних осіб.

Символіка козака із самопалом має цілком зрозуміле походження, воно зустрічається переважно в тому регіоні України, де безпосередньо творилася козацька історія. Герб Війська Запорозького має самобутню історію створення та традицію нанесення. Дослідження згаданого знаку налічує десятки публікацій, серед них роботи П. Саса, О. Однороженка, І. Ситого, В. Гавриленка, та ін. Щоправда, деякі видання стосувалися тематики козацької сфрагістики, але це не зменшує інформативності згаданих публікацій. Появу ж емблеми козацької держави на міських та територіальних гербах можна пов'язати з необхідністю збереження звичаєвих традицій та славної історії регіону. Принагідно зазначимо, що символ козака із самопалом зустрічається на всіх рівнях територіальної та муніципальної геральдики: герби областей (Дніпропетровська та Запорізька області), герби міст (герб м. Черкаси), сільська геральдика (герб с. Роїща, Чернігівської області).

На думку О. Однороженка, символ козака із мушкетом, що пізніше трансформувався у державний герб Війська Запорозького має більш давнє і глибше походження. Автор наводить той факт, що до утворення Козацької держави в ролі земельного герба центрально-українських (наддніпрянських) земель постійно виступає образ воїна. Спочатку це був ангел зі списом або мечем, згодом – вершник із списом. Образ козака лише продовжує традицію попередньої доби [17, с. 67]. Також дослідник наводить ще один факт, який також необхідно взяти до уваги при аналізі символіки державного герба Війська Запорозького. На гербі козак повернений в лівий бік, що про-

тирчить геральдичним правилам, за яким всі живі істоти мають бути повернуті праворуч. Виключенням з цього правила є лише зображення святих, яких могли подавати оберненими вліво. Виходячи з цього О. Однороженко робить висновок, що образ козака в тогочасній Україні міг, до певної міри, сприйматися як священний, оскільки уособлював священну функцію козацтва, покликаною обороняти власну країну. З огляду на це, паралелі з попередніми наддніпрянськими гербами (ангелом, вершником, св. Юрієм) стають ще більш ймовірними [17, с. 67].

Традиційний литовський герб «Погоня» зустрічається і в українській геральдиці. Поява цього знаку на міських гербах пов'язана з родовою геральдикой. Зокрема, використання «Погоні литовської» – родового герба Гедиміновичів – у гербі смт. Любар (районний центр Житомирської обл.), яке названо на честь князя Любарта, останнього правителя об'єднаного Галицько-Волинського князівства [4, с. 111]. Подібний знак можна зустріти на гербі м. Ізяслав (Хмельницької області), де вершник зображений на фоні відкритих воріт замку із трьома вежами [6, с. 42-43]. Варто приділити увагу вивченню використання та поширення руського (зображення св. Юрія на коні) і литовського варіанту герба «Погоня». Так, «Погонею руською» користувалися князі Коріатовичі, які були литовського походження, а «Погонею литовською» (в різних варіаціях) могли користуватися князі руського походження [20, с. 57-64].

Українська міська геральдика знає й інші приклади зображення людей на гербах. Причини їх появи можуть бути різні: від оборонного значення у формі зображеного ратника (герб м. Канева, Черкаської обл.) до мирної хліборобської праці (герб м. Шпола, Чер-

каської обл.), або легендарного походження (герб м. Сміла, Черкаської обл.) [2, с. 114-119].

Серед найбільш впізнаваних геральдичних знаків козацької доби, які дійшли до наших днів на міських гербах є зображення людського серця, але не в значенні частини тіла, а як символу любові, причому переважно християнської, мужності, що була характерна для геральдики козацької доби [18, с. 88].

Сприйняття зоряного неба та небесних світил у свідомості людей від давнини пов'язане з ореолом певної незвіданості та містичності. Так, небесні світила у поєднанні з іншими геральдичними знаками можуть носити відмінні символічні забарвлення, зокрема у поєднанні з хрестом місяць і зорі можуть означати перемогу православного світу на мусульманським, що здавна вели боротьбу на території України.

Зображення небесних світил на гербах відповідає європейській традиції герботворення та загальноприйнятим нормам і правилам геральдики, але тлумачення того чи іншого знаку на українському ґрунті дещо відрізняється, часто небесні світила релігійне та міжнаціональне забарвлення. Популярність названих зображень також зумовлена поширеністю відповідних сюжетів в народній творчості. Небесні тіла в символіці індо-європейських народів виступали універсальними символами світла, вічності, оновлення, безсмертя та перемоги світла над темрявою, силами добра над силами зла [17, с. 133].

Одним із найбільш відомих геральдичних знаків астрального типу можна вважати подільське сонце. Зображення знаку має чимало антропологічних рис, але в основі лежить солярний знак. Значення цього символу та його походження до кінця не ви-

вчені, хоча автори роблять спроби вивести його походження від первинних релігійних вірувань, що певною мірою підтверджується археологічними матеріалами. Перша писемна згадка про Сонце, як територіальний символ Подільської землі, припадає на початок XV ст., що зазначено зокрема у хроніці Яна Длугоша [26, с. 424-440]. Дослідник історії та геральдики Поділля Ю. Савчук наводить свої роздуми стосовно історичного знаку: так фактологічний матеріал дає змогу прослідкувати зміну зображення емблеми протягом кількох століть. Сталими, на його думку, виявилися кількість променів (шістнадцять) та їх зображення хвилястими та прямими лініями, розміщення сонця в центрі щита (таке положення в геральдиці визначається як полуденне й символізує досконалість, розквіт) [22].

Природні об'єкти часто зустрічаються на геральдичних зображеннях з огляду на можливість передачі особливостей поселення чи регіону за допомогою нанесення своєрідних природних особливостей місцевості. На противагу природним фігурам на гербах зустрічається значна кількість штучних фігур (умовна назва для об'єктів, що з'явилися в результаті праці людини по перетворенню природи). Вони зустрічаються на гербах поряд із іншими зображеннями і мають велику кількість варіантів.

До однієї з найяскравіших груп штучних зображень можна віднести зображення споруд у різних формах та з різним призначенням (оборонні, цивільні, культові). Традиція зображень подібних елементів на гербах має західноєвропейське коріння, проте набуло значного поширення на українських теренах. Споруди оборонного значення знайшли своє висвітлення у статті А. Гречила та І. Сварника [5, с. 42-46], де автори приходять до думки, що

зображення міських укріплень – один із найпоширеніших мотивів міських гербів, характерних для усіх етапів їхнього існування. Передовсім вони символізують місто (давній «город») як надійно захищене велике поселення людей й уособлюють його самоврядування, незалежність і силу. Чимало обласних центрів обрали для свого герба зображення оборонних споруд, щоправда в поєднанні з іншими зображеннями, а саме Івано-Франківськ, Львів, Житомир, Рівне, Херсон, Тернопіль, Чернівці.

До деяких оборонних споруд пізнього середньовіччя належать і культові будівлі. І якщо церкви, костели та монастирі будували у вигляді фортець від часу запровадження християнства, то синагоги становлять окрему сторінку у вивченні фортифікаційних систем, зокрема міст-фортець XVI-XVII ст.

Тематика зображень оборонних і культових споруд знаходить висвітлення у роботах Я. Іщенко [7, с. 162-169; 9, с. 131-146]. Культові споруди виступають як символи центрів духовної культури, міцності віри громад різних віросповідань. Найпоширенішими серед них є православні християнські храми, що, зокрема, ставали осередками розвитку шкільництва, освіти, писемності, літочислення, мистецтва, зокрема іконопису. Авторка пов'язує появу зображень храмів на гербах та печатках міст із прагненням міських громад засвідчити свою релігійну приналежність, а також повагу і шанобливе ставлення до патронів, в ім'я яких було зведено дані споруди. До наших днів історичні герби донесли відомості про існування у містах церкви (деякі храми продовжили свою історію і до наших днів) й навіть каплиці, зведених на честь шанованих святих і патронів міст.

Якщо споруди відносяться до монументальних творів людства і їх безпо-

середнє існування можна довести за допомогою історичних, краєзнавчих та археологічних досліджень, то із зображеннями предметів народного побуту на гербах ситуація набагато складніша. У своїй статті Я. Іщенко [8, с. 152-162] пов'язує появу на гербах предметів народного побуту із намаганням мешканців поселень відобразити сільськогосподарські та промислові заняття, які спричинили до виникнення міста, або сприяли його зміцненню та розвитку.

Предмети народного побуту можна віднести до «мирного» життя та праці, які втілені в гербах. Українська історія знає чимало звитяжних сторінок, які відображені у символах. Як зазначає Н. Бабкова [1, с. 134-141] герб – це не лише офіційно затверджена й історично обумовлена візитівка конкретної території, але й національний знак, що відображає історичні, культурні, релігійні чи світоглядні традиції народу. Для українців звитяжною сторінкою історії являється козацька доба, яка залишила своє відображення і на міських та територіальних символах.

За твердженням О. Однороженка, козацька земельна геральдика і сфрагістика, за деякими винятками, мала доволі однорідну ідейну спрямованість. Такий щільний внутрішній зв'язок в змісті козацького герботворення, при відсутності зовнішніх регулюючих і систематизуючих процес герботворення чинників, виразно говорить про наявність певної інтегруючої ідеї, яка мала панувати в широких верствах суспільства, щоб забезпечувати подібну одноцільність. Сам характер символіки, яка була присутня на гербах свідчить про її міліарну спрямованість, а разом з тим і про повне домінування військового аспекту в суспільно-політичному житті козацької держави та світогляді українського народу [17, с. 129].

Серед найбільш вживаних козацьких символів найчастіше зустрічається козацька зброя та клейноди. Подібними знаками автори геральдичних проектів намагалися увіковічнити славне минуле місцевості у національно-визвольній боротьбі та у воєнній історії. За підрахунками автора, найбільша кількість зображень атрибутів козацької влади характерна для Київської, Полтавської, Вінницької, Чернігівської областей, значно менше – для Дніпропетровської, Житомирської, Миколаївської, Черкаської, Сумської, Кіровоградської та Рівненської.

На думку В. Панченка, козацький варіант зображення зброї дещо відрізнявся від загальноприйнятої європейської традиції, де положення зброї мало своє символічне значення (зброя вістрям догори – символ готовності до бою, зброя вістрям убік – символ перемир'я, зброя вістрям донизу – символ покори). Однак на міську геральдику Гетьманщини ця традиція не поширювалась, оскільки зображення зброї на міських печатках цього ряду має різноманітні положення, не зумовлені конкретним символічним значенням [18, с. 95].

Елементи національної орнаменталістики мають переважно допоміжний характер і покликані підкреслити традиції та звичаї мешканців. Зображення орнаменту може бути присутнім на одязі головних фігур щита, як, наприклад, на гербі м. Сміла, де зображена дівчина (у зеленому полі) у срібному вбранні з орнаментом внизу, золоту косою і червоною пов'язкою на голові. Вона ламає над головою чорну стрілу. У базі – срібна стіна городища з чорними швами [2, с. 114-119]. Також орнамент може використовуватись як позащитовий елемент, як на гербі м. Богуслава, де щит оздоблений золотим картушем, який вінчає срібна кам'яна корона з трьома зубцями. В

картуш в нижній частині вміщений білий рушник з червоним декоративно-тканним богуславським орнаментом, що є символом традиційних народних промислів міста.

Геральдика, як відображення певних культурних елементів, поступово переймає практику зображень небесних покровителів, що є прямим віддзеркаленням світогляду людей. Спочатку патронажні символи можна було зустріти на особистих гербах, пізніше на родових. Міська геральдика тільки частково перейняла практику використання гербів із зображенням святих-покровителів з родовой та особистої геральдики. Поширеною була практика обрання патрона безпосередньо мешканцями міст.

Герби з патронажними символами досить поширені в міській геральдиці Західної і Східної Європи. Це можна пояснити тим фактом, що патронажні символи в однаковій мірі використовувалися в католицькій та православній вірі. Що стосується вітчизняних теренів, то слід відмітити те, що на гербах українських населених пунктів зустрічаються і православні, і католицькі святи; це пов'язано з історією кожного населеного пункту окремо. В європейській традиції склалася практика зображення святого та його символу: св. Георгій (Юрій) тримає християнського списа; св. Миколай – книгу (Біблію) тощо [27, с. 31].

Герби столиць Східної Європи носять зображення святих покровителів: Київ має герб із зображенням Архангела Михаїла, Мінськ – із зображенням Богородиці, Москва – із зображенням св. Юрія. Цікаво, що і герб Вільнюса має зображення св. Христофора. Столиці України, Білорусі та Росії мають герби із зображенням православних святих, а Литви – католицького

Серед найбільш популярних гербових фігур в українській геральдиці мож-

на виділити зображення хреста у всіх його варіаціях. У відповідності до традиційних засад геральдики хрест витлумачується як усталений символ християнської віри, а також мужності, хоробрості, сили духу в обороні цієї віри.

На міських та територіальних гербах, що мають козацьке коріння, хрест зачасту зустрічається у комбінації із півмісяцем, який переважно обернений рогами догори. Походження та етимологія цього знаку до кінця не з'ясовані, але вони мають давню історію та, можливо, дохристиянські витoki [15]. На цьому наголошує упорядник видання «Хрест із півмісяцем – вічні символи» В. С. Мойсеєнко. В його роботі прослідковано історію символів із дохристиянських часів в різних культурах, особливу увагу приділено народам і державам, які мали зв'язок із Україною.

Родова та земельна геральдика в часи Середньовіччя була тісно переплетена і мала чимало спільних рис. Оскільки герби виступали майновими знаками та спадковості – вони могли бути поширені на поселення, які перебували у власності шляхтича. Практика трансформації гербів власників міст, чи територій у міські та територіальні герби відповідно, була досить поширеною. Подібні знаки часто важко віднести до однієї із запропонованих вище груп, адже вони мають своєрідне походження. Подібна ситуація була поширена у західних і північних областях, які перебували у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Прикладом може слугувати геральдика Тернопільщини, де переважали власницькі герби. Серед найбільш поширених родових гербів, які перейшли в розряд міських можна назвати «пиляву», «леліву», «корибут» тощо. Іноді вони виступали у сполученні з традиційними символами міста (фортецею, вежею), образами свя-

тих покровителів, або ж гербами давнішніх власників. Автори видання «Міська геральдика Тернопільщини» О. Клименко і Б. Хаврівський доходять висновку, що у ранньогеральдичний період переважна більшість міст Галичини і Волині перебували у приватній власності, тому їхніми гербами найчастіше ставали герби їх засновників. При наданні тому чи іншому місту права самоврядування герб міг змінитися [13, с. 88]. За твердженням І. Сварника причин для зміни гербу було декілька: втрата привілеїв і документації магістрату; знищення міської печатки від старості, чи внаслідок військових дій; зміна статусу населеного пункту; зміна власника; політичні мотиви [23, с. 11-12].

Особливу групу гербових зображень становлять гласні герби, які через своє зображення передають назву самого населеного пункту. До таких гербів можна віднести герби Стародуба (нині Брянська обл., Російська Федерація), Сосниця (Чернігівська обл.), Березна (Чернігівська обл.), Буск (Львівська обл.), Вовчанськ (Харківська обл.), Лебедин (Сумська обл.) тощо [21, с. 47-48]. Зображення на згаданих гербах передають назву міста, але передають їх за допомогою зображень, які відносяться до інших груп (таких як рослини, або тваринні зображення). Тому бажання закріпити назву міста в його гербі можна вважати своєрідною особливістю згаданих зображень. В історіографії подібні знаки трактуються як такі, що практично не потребують пояснення, вони говорять самі за себе. З цим можна погодитись, адже подібні символи безпосередньо відображають особливість населеного пункту, його історію, або місце розташування.

Ще однією своєрідною групою міських гербів можна вважати такі, на яких зображені фантастичні істоти.

Вони являють собою не існуючих у реальному житті тварин, які живуть тільки в людській уяві – у казках, легендах, переказах [12, с. 44]. Подібних гербів в Україні не багато, щоправда зображення, що містяться на гербі є досить своєрідними. Так на гербі м. Керч зображений у червоному полі золотий грифон, під ним – золотий ключ вушком вправо. Грифон трактується як знак колишньої столиці Боспорських царів Пантикапеї, а ключ символізує вхід із Чорного моря в Азовське [4, с. 86]. Центральною фігурою гербу Автономної республіки Крим (АРК) також являється срібний грифон у червоному полі який тримає у правій лапі розкрити срібну мушлю з блакитною перлиною. Щит увінчує сонце, що сходить, обабіч – дві білі колони, з'єднані синьо-біло-червоною стрічкою з гаслом: «Процвітання в єдності» (російською мовою – «Процветание в единстве»). Символ грифона взятий з гербів міст Севастополь і Керч, перлина символізує унікальні природні особливості Криму. На прапорі червона смуга означає минуле, біла – сучасне, а синя – майбутнє Криму.

Сучасна українська міська та територіальна геральдика виглядає як певний комплекс світоглядних впливів та нашарувань, що ввібрали в себе сюжети та символи різних історичних епох, географічних регіонів та культур. Територія нашої держави лежить в порубіжній зоні між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем, що вплинуло на розвиток всього історичного процесу в тому числі і геральдики. Але в перипетії складних культурних впливів українці зуміли виробити свої неповторні образи, якими ми можемо пишатися як неповторними та наповненими глибоким змістом. Ретроспективний погляд на дослідження української геральдики дає змогу зробити висновок про неповну про те, що існує

певна прогалина у розумінні важливості самого феномену геральдики, і її місця і ролі в історичному процесі та сприйнятті на різних історичних етапах. Зрозуміло, що трактування символів у різні історичні періоди буде відрізнятися, але в цьому і полягає проблема та предмет подальших геральдичних досліджень.

Література

1. Бабкова Н. Атрибути козацької влади в міській геральдиці України / Н. Бабкова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 15. – С. 134-141 / Babkova N. Atrybuty kozats'koi vlady v mis'kij heral'dytsi Ukrainy. / N. Babkova // Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi: Kharkivs'kyu natsional'nyu universytet imeni V.N. Karazina. – 2012. – Vyp. 15. – S. 134-141; **2. Бушин М.І.** Національна символіка незалежної України / М.І. Бушин, Ю.М. Вовкотруб, І.Ю. Мащенко // Наук. пр. НаУКМА. (Миколаїв. філ.). – 2001. – № 10. – С. 114-119 / Bushyn M.I. Natsional'na symbolika nezalezhnoyi Ukrainy / M.I. Bushyn, Yu.M. Vovkotrub, I.Yu. Mashchenko // Nauk. pr. NaUKMA. (Mykolayiv. fil.). – 2001. – № 10. – S. 114-119; **3. Гайдук С.Є.** Поняття bestiarію та його рецепція в українському літературознавстві / С.Є. Гайдук // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. – 2012. – № 15. – С. 50-58 / Hayduk S.Ye. Ponyattya bestiariyu ta yoho retseptsiya v ukrayins'komu literaturonnavstvi / S.Ye. Hayduk // Naukovyy visnyk Pivdennoukrayins'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. K.D. Ushyns'koho. Lnhvistychni nauky. – 2012. – № 15. – S. 50-58; **4. Гречило А.** Герби і прапори міст і сіл України / А. Гречило. – Львів: Друкарські куншти, 2004. – Ч. 1. – С. 86 / Hrechyllo A. Herby i prapory mist i sil Ukrayiny / A. Hrechyllo. – L'viv: Drukars'ki kunshty, 2004. – Ch. 1. – S. 86; **5. Гречило А.** Оборонні споруди у міській геральдиці / А. Гречило // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С. 42-46 / Hrechyllo A. Oboronni sporudy u mis'kiy heral'dytsi / A. Hrechyllo // Pam'yat-

ку Ukrayiny. – 1990. – № 2. – С. 42-46; **6. Львівський В.** З історії герба Заславля-Ізяслава / В. Львівський // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10-12 листопада 1994 року). Зб. тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1994. – С. 42-43 / П'яніс'куу V. Z istoriyi herba Zaslavya-Izyaslava / V. P'yyns'kyu // Chetverta naukova heral'dychnakonferentsiya (L'viv, 10-12 lystopada 1994 roku). Zb. tez povidomlen' ta dopovidey. – L'viv, 1994. – S. 42-43; **7. Іщенко Я.** Зображення культових споруд в історичних гербах міст України: аналіз зображень та їх символіка / Я. Іщенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: У 2-х част. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Число 10. – Част. 1. – С. 162-169 / Ishchenko Ya. Zobrazhennya kul'tovyykh sporud v istorychnykh herbakh mist Ukrayiny: analiz zobrazhen' ta yikh symvolika / Ya. Ishchenko // Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky: U 2-kh chast. – K.: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 2003. – Chyslo 10. – Chast. 1. – S. 162-169; **8. Іщенко Я.** Зображення в міських гербах України предметів побуту: регіональний аспект / Я. Іщенко // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2001. – № 5. – С. 152-162 / Ishchenko Ya. Zobrazhennya v mis'kykh herbakh Ukrayiny predmetiv pobutu: rehional'nyy aspekt / Ya. Ishchenko // Istoryko-geohrafichni doslidzhennya v Ukrayini. – 2001. – № 5. – S. 152-162; **9. Іщенко Я.** Оборонні споруди в геральдичній спадщині міст України / Я. Іщенко // Український історичний збірник. Зб. наук. праць молодих вчених. – Вип. 5. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – С. 131-146 / Ishchenko Ya. Oboronni sporudy v heral'dychniy spadshchyni mist Ukrayiny / Ya. Ishchenko // Ukrayins'kyu istorychnyy zbirnyk. Zb. nauk. prats' molodykh vchenykh. – Vyp. 5. – K.: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 2003. – S. 131-146; **10. Іщенко Я.** Рослинний світ в міській геральдиці України / Я. Іщенко // Спеціальні історичні дисципліни. – К.: Інститут історії України, 1998. – № 2. – С. 384-397 / Ishchenko Ya. Roslynnyy svit v mis'kiy heral'dytsi Ukrayiny / Ya. Ishchenko // Spetsial'ni istorychni dystsypliny. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 1998. – № 2. – S. 384-397; **11. Іщенко Я.** Тваринний світ в гераль-

дичній спадщині міст України / Я. Іщенко // Історико-географічні дослідження в Україні. – К.: Інститут історії України, 1998. – № 4. – С. 80-95 / Ishchenko Ya. Tvarynnyy svit v heral'dychniy spadshchyni mist Ukrayiny / Ya. Ishchenko // Istoryko-geohrafichni doslidzhennya v Ukrayini. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 1998. – № 4. – S. 80-95; **12. Калмакан І.К.** Основи геральдики: навч. посібник для студ. гуманітарних фак. вищ. навч. закладів / І.К. Калмакан, М.В. Ємельянов; Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. Історичний факультет. – Одеса: [б. в.], 1996. – С. 38. / Kalmakan I.K. Osnovy heral'dyky: navch. posibnyk dlya stud. humanitarnykh fak. vyshch. navch. zakladiv / I.K. Kalmakan, M.V. Yemel'yanov; Odes'kyu derzh. un-t im. I.I. Mechnykova. Istorychnyy fakul'tet. – Odesa: [b. v.], 1996. – S. 38; **13. Клименко О.** Міська геральдика Тернопільщини / О. Клименко, Б. Хаврівський. – Тернопіль: «Воля», 2003. – С. 88 / Klymenko O. Mis'ka heral'dyka Ternopil'shchyny / O. Klymenko, B. Khavrivs'kyu. – Ternopil': «Volya», 2003. – S. 88; **14. Максименко Є.В.** Релігійна символіка в муніципальних гербах Донбасу / Є.В. Максименко // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: «Історико-філософські читання молодих учених» (12 квітня 2012, Суми) / Під ред. Н.М. Зленко. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012. – С. 166-170 / Maksymenko Ye.V. Relihiyna symvolika v munitsypal'nykh herbakh Donbasu / Ye.V. Maksymenko // Materialy I Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu: «Istoryko-filosofs'ki chytannya molodykh uchenykh» (12 kvitnya 2012, Sumy) / Pid red. N.M. Zlenko. – Sumy: Vyd-vo SumDPU im. A.S. Makarenka, 2012. – S. 166-170; **15. Мойсеєнко В.С.** Хрест із півмісяцем – вічні символи: ілюстрована історія символів України / В.С. Мойсеєнко. – К.: Оранта : Майстерня книги, 2006. – 128 с.: іл. / Moysyenko V.S. Khrest iz pivmisyatsem – vichni symvoly: ilyustrovana istoriya symvoliv Ukrayiny / V.S. Moysyenko. – K.: Oranta: Maysternya knyhy, 2006. – 128 s.: il.; **16. Наріжний К.Г.** Живий світ геральдики: тварини і рослини в державній символіці / К.Г. Наріжний. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1997. – 184 с. / Narizh-

- нуу К.Н. Zhyvnyy svit heral'dyky: tvaryny i roslyny v derzhavniy symbolitsi / К.Н. Narizhnyy. – К.: Ukrayins'ka entsyklopediya imeni M.P. Bazhana, 1997. – 184 s.; **17. Однороженко О.А.** Державна і земельна геральдика і сфрагістика Війська Запорізького: дис... к.і.н: 07.00.06 / О.А. Однороженко; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – С. 129 / Odnorozhenko O.A. Derzhavna i zemel'na heral'dyka i sfrahistyka Viys'ka Zaporiz'ko: dys... k.i.n: 07.00.06 / O.A. Odnorozhenko; Kharkivs'kyu natsional'nyy un-t im. V.N. Karazina. – Kh., 2003. – S. 129; **18. Панченко В.О.** Міська та містечкова геральдика Лівобережної України доби Гетьманщини: дис. к.і.н: 07.00.06 / В.О. Панченко; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – С. 95 / Panchenko V.O. Mis'ka ta mistechkova heral'dyka Livoberezhnoyi Ukrayiny doby Het'manshchyny: dys. k.i.n: 07.00.06 / V.O. Panchenko; Kyivs'kyu un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 1999. – S. 95; **19. Похлебкин В.В.** Словарь международной символики и эмблематики / В.В. Похлебкин. – 3-е изд. – М.: Междунар. Отношения, 2001. – С. 140 / Pokhlebkyn V.V. Slovar' mezhdunarodnoy symbolyky u yemblematyky / V.V. Pokhlebkyn. – 3-e yzd. – M.: Mezhdunar. Otnoshenyua, 2001. – S. 140; **20. Рудюк А.В.** Патронажні символи в міській геральдиці України / А.В. Рудюк // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка: Історичні науки / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 8 (297). – С. 57-64 / Rudyuk A.V. Patronazhni symboly v mis'kiy heral'dytsi Ukrayiny / A.V. Rudyuk // Visnyk Luhans'ko:ho natsional'noho universytetu imeni T. Shevchenka: Istorychni nauky / Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka, 2015. – Vyp. 8 (297). – S. 57-64; **21. Румянцева В.** Загадки гласних символів / В. Румянцева // Наука і суспільство. – 1988. – № 7. – С. 47-48 / Rumyantseva V. Zahadky hlasnykh symboliv / V. Rumyantseva // Nauka i suspil'stvo. – 1988. – № 7. – S. 47-48; **22. Савчук Ю.К.** Міська геральдика Поділля / Ю.К. Савчук. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. – 143 с. / Savchuk Yu.K. Mis'ka heral'dyka Podillya / Yu.K. Savchuk. – Vinnytsya: Kontynent-PRYM, 1995. – 143 s.; **23. Сварник І.** Зміна символіки міських печаток Галичини / І. Сварник // Третя наукова геральдична конференція: збірник тез, доповідей та повідомлень. – Львів, 1995. – С. 11-12 / Svarnyk I. Zmina symbolyky mis'kykh pechatok Halychyny / I. Svarnyk // Tretya naukova heral'dychna konferentsiya: zbirnyk tez, dopovidey ta povidomlen'. – L'viv, 1995. – S. 11-12; **24. Сліпушко О.** Давньоукраїнський бестиарій (звірослов): Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах / О. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 9 / Slipushko O. Davn'oukrayins'kyu bestiariy (zvirosllov): Natsional'nyy kharakter, suspil'na moral' i dukhovnist' davnikh ukraintsiv u tvarynnykh arkhetypakh, mifakh, symbolakh, emblemakh / O. Slipushko. – K.: Dnipro, 2001. – S. 9; **25. Стародубцев Н.** Геральдика и злаковые растения / Н. Стародубцев // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методик. – 2005. – № 12. – С. 272-286 / Starodubtsev N. Heral'dyka u zlakovyie rastenyua / N. Starodubtsev // Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky. – 2005. – № 12. – S. 272-286; **26. Трубочанінов С.В.** Територіальна і міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан / С. В. Трубочанінов // Освіта, наука і культура на Поділлі: том. 18. зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський нац. унів. ім. І. Огієнка. – Кам.-Под.: Оіюм. – 2011. – С. 424-440 / Trubchaninov S.V. Terytorial'na i mis'ka heral'dyka Podillya: istoriya ta suchasnyy stan / S.V. Trubchaninov // Osvita, nauka i kul'tura na Podilli: tom. 18. zb. nauk. pr. / Kamyanets'-Podil's'kyu nats. univ. im. I. Ohiyenka. – Kam.-Pod.: Oiyum. – 2011. – S. 424-440; **27. Філіппов О.** Під плащем Святого Мартіна (Історія герба міста Мукачєво, 1376-1943 рр.) / О. Філіппов. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2012. – С. 31 / Fillippov O. Pid plashchem Svyatoho Martina (Istoriya herba mista Mukachevo, 1376-1943 rr.) / O. Filippov. – Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2012. – S. 31.

Рудюк А.В. Символика территориальной и муниципальной геральдики: историография.

В статье исследуется символика населенных пунктов и территориальных образований. Проанализирован комплекс историографических трудов, подано ретро-

спективный взгляд на понимание развития современной территориальной и муниципальной геральдики. Целью работы является попытка упорядочения значительного историографического материала и определения перспектив для дальнейших геральдических исследований. Акцентируется внимание на применении разноплановых методик, в частности привлечении разработок смежных дисциплин гуманитарного цикла. Современная украинская городская и территориальная геральдика выглядит как некий комплекс мировоззренческих воздействий и наслоений, впитавшие в себя сюжеты и символы различных исторических эпох, географических регионов и культур. Определено, что территория Украины лежит в порубежной зоне между Востоком и Западом, Севером и Югом, что повлияло на развитие геральдики. В перипетии сложных культурных влияний украинцы сумели выработать свои неповторимые образы наполненными глубоким смыслом.

Ключевые слова: герб, геральдика, символ, мировоззрение, знак, изображение.

Rudiuk A. Symbol softerritorial and municipal heraldry: historiography.

The article examines the symbolis mofsettle ment sand territorial entities. A nalysis of complex historiographical works, which serves a retrospective look at the modernunder standing ofter ritorialand municipal heraldry. The aimi stotry to organize major historiogra phical material and determine the prospects for further heraldic studies. At tention is focu sed on the use of diverse techniques, in parti cula rattraction of development srelated disciplines humanities. Modern Ukrainian terri torial and municipal heraldry is like a set of ideological influences and layers that absor bed the stories and characters of different eras, geographic regions and cultures. Deter mined that the territory of Ukraine is in the borderland area between East and West, North and South, which influenced the deve lopment of heraldry. In the complex vicis situdes of Ukrainian cultural influences were able to develop their own unique images filled with deep meaning.

Keywords: coatofarms, heraldry, symbol, vision, character, image.

*Стаття надійшла до редколегії
01.04.2017 р.*